

ADAM WIELOMSKI
ORCID: 0000-0001-8692-6469
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Dialektyka „swój”–„obcy” w prawicowej filozofii politycznej (1789–1945) Część II

Prawica wobec nacjonalizmu (1890–1945)

W pierwszej części tego tekstu zwróciliśmy uwagę, że idea, iż prawica (i tylko prawica) z natury musi być nacjonalistyczna czy wręcz rasistowska, jest stereotypem, który nie ma uzasadnienia naukowego. Prawica może być wroga o b c y m, ale nie musi; może być wroga o b c y m, ale nie musi negować możliwości i chęci ich asymilacji; może twierdzić, że z powodów rasistowskich o b c y jest nieasy-milowalny, ale wcale nie musi tak twierdzić. Zilustrujemy to pięcioma przykładami prawic z Hiszpanii, Portugalii, Francji, Włoch i z Niemiec, które pokażą nam pełną paletę postaw w tej kwestii.

1. Przypadki iberyjskie

Pisząc o mutacji nacjonalizmu na przełomie XIX i XX wieku, ani jednym słowem nie wspomnieliśmy o Hiszpanii. To nie przypadek. Hiszpańska prawica nie była nacjonalistyczna, nie była ksenofobiczna. Jeśli nawet sama definiowała się jako nacjonalistyczna — a to się często zdarzało — to w znaczeniu wielkości Hiszpanii, chęci restauracji jej wspaniałości i siły z *Siglo de Oro* z XVI i z pierwszej połowy XVII stulecia. Hiszpańska prawica była imperialna, a podstawą jej myśli uniwersalnej była ewangelizacja świata i jego nawrócenie dla wiary rzymsko-katolickiej. Jeden z największych prawicowych myślicieli w Hiszpanii Ramiro de Maeztu pisze o doznaniu, które mu się przydarzyło w czasie kilkuletniego pobytu w Wielkiej Brytanii, gdy mijał anglikańską świątynię i poczuł różnicę

między Anglikiem-anglikaninem wyznającym religię n a r o d o w ą a Hiszpanem-katolikiem:

Myśl, że jestem obcy w świątyni, wydała mi się odpychająca. [...] W katedrze w Burgos nie ma obcych. Amerykę odkryliśmy przecież dlatego, że Hiszpanie wierzyli, iż mieszkańcy wszystkich nieznanych nam ziem [...] mogą zostać nawróceni i zbawieni tak samo jak my¹.

Ten k a n o n i c z n y dla hiszpańskiej prawicy myśliciel potępiał, z punktu widzenia katolickiej ortodoksji, nacjonalizm raz za razem, widząc w nim przejaw antyuniwersalistycznego partykularyzmu. Widział w nim także wyraz rewolucyjnej i demokratycznej idei s u w e r e n n o ś c i l u d u ². Maeztu marzy o wielkim hiszpańsko- i portugalskojęzycznym imperium obejmującym Hiszpanię, Portugalię i Amerykę Łacińską, a w szerszym znaczeniu, wszystkie narody katolickie świata. Wymyślone przezeń — na wzór uniwersalistycznych pojęć l u d z k o ś c i (*Humanidad*) i chrześcijaństwa (*Cristianidad*) — słowo h i s z p a ń s k o ś ć (*Hispanidad*)³ jest synonimem tradycjonalistycznego trydenckiego katolicyzmu. Ob c y m nie jest katolik-Indianin, katolik-Francuz, katolik-Niemiec. Ob c y m jest innowierca — tubylczy poganin, anglosaski protestant i oświeceniowy ateista — który odmawia przyjmowania katolickich sakramentów. W odróżnieniu od barier rasowych lub etnicznych ob c o ś ć można wyeliminować, przyjmując chrzest w obrządku katolickim. W tym momencie ob c y staje się s w o i m. Maeztu pisze:

‘Hiszpańskość’ tworzą ludzie rasy białej, czarnej, indiańskiej i malajskiej, jak i ich mieszkanki, byłoby absurdem doszukiwać się jej charakterystyki za pomocą etnografii. [...] misja historyczna ludów hiszpańskich polega na nauczaniu wszystkich ludzi na ziemi, że mogą zostać zbawieni i że ten zaszczyt zależy tylko od ich wiary i woli. [...] Dzień 26 września 1546 roku, w moim przekonaniu, jest dniem największego sukcesu w historii Hiszpanii pod względem duchowym. To jest dzień, gdy Diego Laínez, teolog papieski, przyszły generał jezuitów [...] wygłosił na soborze trydenckim swoją mowę o ‘Usprawiedliwieniu’⁴.

Dodajmy, że Diego Laínez z pochodzenia był Żydem-konwertytą, a trydencka mowa *O usprawiedliwieniu* poświęcona była obronie tezy, że Bóg daje łaskę wszystkim ludziom i każdy człowiek może zostać zbawiony. Mimo swojego żydowskiego pochodzenia to Laínez został uznany za największego proroka teologiczno-politycznego Hiszpanii, która jest „nowym Rzymem” i „nowożytnym Izraelem”⁵. Trudno o bardziej radykalne odrzucenie rasizmu, nacjonalizmu i jakiegokolwiek ksenofobii.

Nie tylko Ramiro de Maeztu przyjmuje idee katolicko-imperialne jako dogmat hiszpańskiej prawicowej filozofii politycznej, głosząc, że katolicyzm to „idea

¹ R. de Maeztu, *Autobiografía*, Madrid 1962, s. 229.

² R. de Maeztu, *Con el Directorio Militar*, Madrid 1959, s. 174–86.

³ R. Landeira, *Ramiro de Maeztu*, Boston 1978, s. 114.

⁴ R. de Maeztu, *Defensa de la Hispanidad*, Madrid 1998, s. 84, 133, 167.

⁵ *Ibidem*, s. 180.

wyższa niż egoizm narodowy”⁶. Osobę gen. Francisca Franco bez kłopotu można uznać za największego męża stanu hiszpańskiej prawicy. Niemniej jego poglądy na ekonomię, ustrój i politykę zagraniczną były zmienne i zależne od bieżącej sytuacji i potrzeb⁷. Badacze zauważają, że w jego poglądach politycznych jest tylko jeden jedyny punkt stały: imperialny nacjonalizm, przekonanie, że Hiszpania znowu musi być silnym państwem, które sięgnie do tradycji królów katolickich⁸. Franco nigdy nie był antysemitą. W napisanej własnoręcznie powieści *Rasa* (*Raza*, 1942) w jednym miejscu pojawia się problem żydowski. Pod synagogą w Toledo jeden z bohaterów spytany, czy chrześcijanom wolno zabrać świątynię żydom i przekształcić ją w kościół, odpowiada:

Synagoga, meczet, kościół przechodziły z rąk do rąk. Spotykali się tutaj żydzi, islamiści i chrześcijanie i wzajemnie wchodzili w związek z Hiszpanią. Ponad tą wielością religijną stoi hiszpański nacjonalizm!⁹

To znaczące stwierdzenie, zwłaszcza jeśli uwzględnimy, że wyszło spod pióra generalissimusa w czasie drugiej wojny światowej i gdy Niemcy jeszcze tę wojnę wygrywały. Rok wcześniej (1941) frankistowskie ministerstwo edukacji ostentacyjnie zaczęło wydawać czasopismo naukowe „Sefard”, poświęcone Żydom w historii Hiszpanii¹⁰. W 1944 roku, po telefonicznej rozmowie z Hitlerem, Franco wyciągnął i sprowadził do swojego kraju 1242 sefardyjczyków (czyli Żydów mających hiszpańskie korzenie) z obozu koncentracyjnego w Bergen-Belsen¹¹.

Doktrynę polityczną frankistowskiej Hiszpanii określa się mianem narodowego katolicyzmu (*nacionalcatolicismo*)¹². Liberalni teologowie zarzucali jej charakter mesjanistyczny, widząc w niej bezzasadne przypisywanie Bogu wyróżnienia narodu hiszpańskiego spośród innych ludów¹³. Jeśli byłoby to nawet jakieś nadużycie religijne — w co osobiście wątpimy — to nie mamy wątpliwości,

⁶ R. de Maeztu, *Autobiografía*, s. 236.

⁷ P. Preston, *Franco*, ‘*Caudillo de España*’, Barcelona 1993, s. 15; B. Bennessar, *Franco*, Paris 1995, s. 343 n.

⁸ A. Bachoud, *Franco*, Warszawa 2000, s. 291.

⁹ F. Franco, *Raza*, Madrid 1981, s. 71.

¹⁰ A. Bachoud, *op. cit.*, s. 215.

¹¹ E. de Blaye, *Franco ou la monarchie sans roi*, Ligugé 1974, s. 362.

¹² Na temat tego pojęcia zob. A. Botti, *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881–1975)*, Madrid 1993, s. 17–30; J.M. Cuenca Toribio, *Sobre el nacionalismo español del siglo XX y el nacionalcatolicismo*, „*Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*” 2008, nr 85, s. 675–716; J.M. Margenat, *El nacionalcatolicismo, de la Guerra Civil española a 1963*, [w:] *Fascismo y franquismo. Cara a cara — una perspectiva histórica*, red. E. Gentile et al., Madrid 2004, s. 133–148; E. Maza Zorrilla, *La idea de España en el franquismo, el nacionalcatolicismo*, [w:] *Estudios de historia*, red. E. Maza Zorrilla, M. de la Concepción Marcos del Olmo, Madrid 2006, s. 601–612.

¹³ S. Petschen, *La Iglesia en la España de Franco*, Madrid 1977, s. 137–38; R.P. Díaz-Salazar Martín de Almagro, *Alfonso Álvarez Bolado SJ, crítico del nacionalcatolicismo*, „*Iglesia Viva*” 2013, nr 255, s. 145–146.

że tak uniwersalistyczno-katolickiej koncepcji nie sposób połączyć z ksenofobią i zasadą etnicznej supremacji w jakiegokolwiek postaci. Tak jak w wypadku pierwszych pokoleń kontrrewolucjonistów i tutaj o b c y m i nie są innoplemieńcy, lecz rodzimi rewolucjoniści (ludzie Oświecenia, liberałowie, socjaliści, komuniści). Franco stwierdza to bez ogródek w wielu swoich przemówieniach¹⁴.

Podobny charakter ma nacjonalizm portugalski epoki Antonia de Oliveiry Salazara. Dotyczy to nie tylko kwestii żydowskiej, która i tutaj właściwie nie jest znana, ale także kolonialnej. Zażyłość, z jaką Portugalia walczyła o utrzymanie swoich kolonii w Afryce (Angola i Mozambik), wynikała z przekonania, że kolonie nie są terenem eksploatacji, lecz integralną częścią państwa¹⁵. Dlatego portugalscy koloniści nie mieli panować nad ludnością autochtoniczną i eksploatować jej bogactw naturalnych i pracy, lecz tworzyć z nią jeden naród. Portugalczycy mieli podnieść Murzynów do swojego poziomu cywilizacyjnego i stworzyć wielorasową wspólnotę na podstawie katolickiej i portugalskiej kultury¹⁶.

2. Przypadek niemiecki

W interesującej nas kwestii ksenofobii prawica niemiecka zajmowała stanowisko antytetyczne względem hiszpańskiej. Zjednoczenie Niemiec (1870) tradycyjny legitymizm przetrwał wyłącznie w Bawarii, gdzie były silne tendencje separatystyczne o charakterze katolickim i agrarnym¹⁷, a ich symbolem była lojalność wobec Wittelsbachów¹⁸, oraz w Austro-Węgrzech, wiążąc się z lojalnością elit społecznych wobec Habsburgów¹⁹. Wyjawszy niemieckojęzyczną prawicę bawarską i austriacką jej pozostała część katolicka przeszła na stronę opozycji wobec luterńskiego cesarstwa i *de facto* przestała być prawicą, znajdując się na pozycjach republikańskich i demokratycznych, chadeckich (*Zentrumspartei*)²⁰, a część pro-

¹⁴ F. Franco, *Palabras del Caudillo*, Madrid 1953, s. 395; *idem*, *Discursos y Mensajes del Jefe del Estado*, Madrid 1971, s. 55; *idem*, *Pensamiento político*, Madrid 1975, t. 1, s. 77–80, 91–92; t. 2, s. 704, 752.

¹⁵ A.E. Duarte Silva, *Salazar e a política colonial do Estado Novo, o acto colonial (1930–1951)*, [w:] *idem*, *Salazar e o Salazarismo*, Lisboa 1989, s. 101–152.

¹⁶ Y. Leonard, *Le colon, figure de l'homme nouveau dans le Portugal de Salazar?*, [w:] *L'homme nouveau dans l'Europe fasciste (1922–1945). Entre dictature et totalitarisme*, red. Y. Leonard, P. Milza, Paris 2004, s. 209–226.

¹⁷ M. Conway, *Catholic Politics in Europe, 1918–1945*, London 1997, s. 35; R. Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei, 1917–1923*, Düsseldorf 1966, s. 280–85; K. Fiedor, *Partie polityczne w Niemczech w XIX i XX wieku*, Opole 1997, t. 1, s. 30–39.

¹⁸ F.X. Kiefl, *Die Staatsphilosophie der katholischen Kirche und die Frage der Legitimität in Erbmonarchie*, Regensburg 1928, s. 51–53, 125, 257–266.

¹⁹ J.-P. Bled, *Les fondements du conservatisme autrichien, 1859–1879*, Paris 1988, s. 69–87; B. Michel, *Autriche-Hongrie. Légitimité dynastique — légitimité nationale*, [w:] B. Michel, N. Pietri, M.-A. Rey, *L'Europe des nationalismes aux nations*, Paris 1996, s. 7–76.

²⁰ R. Morsey, *op. cit.*, s. 236–242, 386–392; M. Dahlheimer, *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus, 1886–1936*, Paderborn 1998, s. 33–42, 423–427.

testancka doszłusowała do tak zwanych narodowych liberałów, zarazem przechodząc na pozycje pangermańskie i imperialne²¹. O ile do 1870 roku niemiecka luterkańska prawica nie hołdowała nacjonalizmowi, stojąc na stanowisku legitymizmu wobec poszczególnych dynastów, to po 1870 roku zaczęła utożsamiać się z ideą wielkości Niemiec i przechodzić na pozycje nacjonalistyczne i imperialne, uznając agresywny nacjonalizm za część własnej filozofii politycznej. Zamiast wierności dynastycznej pojawiło się i szybko wzrastało poczucie wierności wobec państwa.

Opisanemu tu procesowi na cjonalizacji myślenia prawicowego towarzyszyła na przełomie XIX i XX wieku gwałtowna laicyzacja niemieckiego społeczeństwa. Procesowi temu właściwie opierali się skutecznie wyłącznie chadeccy katolicy skupieni wokół Zentrum, stawiający rozpaczliwy opór Bismarckowemu Kulturkampfwowi. Z tego powodu byli wspólnie znieawidzeni przez narodowych liberałów, a następnie także przez słabnącą protestancką prawicę, widzących w nich gorszych Niemców — katolickich i zaściankowych, którym obce są i pruska idea państwa (prawica), i postęp (narodowi liberałowie)²².

Częścią zjawiska sekularyzacji prawej części niemieckiej sceny politycznej był gwałtowny wytrysk rozmaitych teorii pseudonaukowych o charakterze rasistowskim, a wyrosłych z hipotezy o ewolucji gatunków Charlesa Darwina. Niemcy oszalały na punkcie rasizmu, teorii rasowych, hierarchii ras ludzkich, ras męskich i żeńskich, solarnych i chtonicznych, kształtów czaszek i rzekomych związków między tymi kształtami a psychiką i charakterem narodowym, widząc w tej pseudonauce klucz do zgłębienia zjawisk politycznych (L. Woltmann, H. Driesmas, H.S. Chamberlain, J.L. Reimer itp.). Jakkolwiek rasizm powstał i rozwinął się w środowisku narodowych liberałów, to zakaził także niemiecką prawicę w okresie wilhelmińskim, nawet jeśli wprost nie powtarzała ona rasistowskich mitologii, a jej przedstawiciele nie mierzyli czaszek centymetrem. Okresem przejściowym, gdy to ideologiczne zawirusowanie opanowywało prawicę, były lata 1848–1876, kiedy część prawicy jeszcze nacjonalizm odrzucała, a część już mu hołdowała, domagając się twardej polityki wobec mniejszości narodowych i religijnych²³.

Rasiści, pangermanie i volkiści stworzyli mit, któremu prawica protestancka uległa, o wynikłym z natury i z woli niemieckim prawie do panowania nad Europą lub nawet nad światem. W czasie pierwszej wojny światowej prawica ta popiera narодно-liberalny projekt stworzenia Mitteleuropy pod niemieckim przywódz-

²¹ J. Flemming, *Konservatismus als ‚nationalrevolutionäre Bewegung‘. Konservative Kritik an der Deutschen Nationalen Volkspartei 1918–1933*, [w:] *Deutscher Konservatismus im 19. und 20. Jahrhundert*, red. D. Stegmann, B.-J. Wendt, P.-Ch. Witt, Bonn 1983, s. 295–331.

²² M.B. Gross, *The War against Catholicism. Liberalism and the Anti-Catholic Imagination in Nineteenth-Century Germany*, [b.m.w.] 2005; G. Kucharczyk, *Kulturkampf. Walka Berlina z katolicyzmem (1846–1918)*, Warszawa 2009; M. Kopczyński, *Między konserwatyzmem i nacjonalizmem. Myśl polityczna Ottona von Bismarcka*, Toruń 2013, s. 199–280.

²³ D. Avraham, *In der Krise der Moderne. Der preußische Konservatismus im Zeitalter gesellschaftlicher Veränderungen 1848–1876*, Göttingen 2008, s. 358–379.

twem. Niemcy będą panować nad środkowo-wschodnią Europą jako jej centrum przemysłowe, polityczne i militarne. Podporządkowane im niższe narody będą dostarczały taniej siły roboczej i ekologicznej żywności. Same pozostając nieuprzemysłowione, miały stać się rynkiem zbytu dla niemieckiego przemysłu (K. Frantz)²⁴. Z kolei opierająca się skutecznie niemieckiej inwazji Francja staje się archetypem cywilizacyjnego wroga, który musi zostać starty w proch i wykreślony z map Europy (T. Mann)²⁵.

W okresie weimarskim (1918–1933) prawica radykalizuje się pod wpływem porażki wojennej. Jest to głębszy proces, dotyczący całego niemieckiego społeczeństwa, czego wyrazem był lawinowy wzrost poparcia dla NSDAP. Tego zjawiska nie będziemy jednak omawiać, ponieważ przynależność nazizmu (szerzej: faszyzmu) do prawicy budzi poważne wątpliwości w literaturze²⁶. W naszym przekonaniu faszyzm i nazizm eklektycznie łączą z sobą rozmaite wątki prawicowe i lewicowe w hybrydę, która stoi ponad tradycyjną ośią prawica–lewica. Nadmienmy tylko, że hitleryzm u swoich fundamentów ma nienawiść i chęć fizycznej eksterminacji lub sprowadzenia obcych do roli „helotów” (R. Heydrich)²⁷, pojętych w kategoriach rasowych. W prawie oznaczało to wolę podzielenia ludzi na pełnoprawnych obywateli i osoby „przynależące” do państwa, które mają wobec państwa obowiązki (na przykład podatkowe), ale nie mają żadnych uprawnień²⁸. Na samym dnie hierarchii prawnej znajdują się Żydzi (pojęci w kategoriach rasowych, a nie religijnych)²⁹.

Ogólnoniemiecki zwrot ku szowinizmowi i rasizmowi (celowo nie używamy terminu nacjonalizm) nie ominął także weimarskiej prawicy. Powstaje zjawisko tak zwanego rewolucyjnego konserwatyzmu (A. Moeller van den Bruck, O. Spengler, E. Jünger). Wszyscy przedstawiciele tego kierunku marzą i piszą o podbojach i stworzeniu najpierw mitu, a potem realności politycznej wielkiej

²⁴ Na przykład H. Frantz, *Die Weltpolitik unter Besonderer Bezugnahme auf Deutschland*, Chemnitz 1899, s. 54–56, 67–69; *idem*, *Der deutsche Politik zur Zukunft*, Celle 1899, t. 1, s. 78–80, 137–138; R. Kjellén, *Der Staat als Lebensform*, Berlin 1924, s. 121–126.

²⁵ T. Mann, *Considérations d'un apolitique* [Betrachtungen eines Unpolitischen], Paris 1975, s. 39, 48–53, 431, 435–436.

²⁶ Na przykład Z. Sternhell, *Fascist Ideology*, [w:] *Fascism. A Reader's Guide*, red. W. Laqueur, Cambridge 1991, s. 314–376; *idem*, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Bruxelles 2000; *idem*, *Nascita dell'ideologia fascista*, Milano 2002 (zwł. s. 9–52); M. Bankowicz, *Socjalizm narodowego socjalizmu*, „Pro Fide, Rege et Lege” 2011, nr 1, s. 105–117.

²⁷ Określenie Czechów w Protektoracie Czech i Moraw używane przez R. Heydricha (R.J. Overy, *Business in the Grossraumwirtschaft, Eastern Europe, 1938–1945*, [w:] *Enterprise in the Period of Fascism in Europe*, red. H. James, Aldershot 2002, s. 151).

²⁸ F. Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944*, Chicago 2009, s. 113–15; A. Hitler zapowiada ten podział już w *Mein Kampf*, Dyneburg 2005, II, 3.

²⁹ J. Billig, *Alfred Rosenberg dans l'action idéologique, politique et administrative du Reich hitlérien*, Paris 1963, s. 192–213; E. Grodziński, *Filozofia Adolfa Hitlera w Mein Kampf*, Warszawa-Olsztyn 1992, s. 59–84; M. Maciejewski, *Żydzi w koncepcjach Alfreda Rosenberga*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 18, 1995, s. 51–62.

Rzeszy, o *Imperium Teutonicum*, które odzyska ziemie utracone w Wersalu, wchłonie Austrię i stworzy na Bałkanach odpowiednik francuskiego i angielskiego imperium kolonialnego, które zapewni Niemcom autarkię gospodarczą dzięki wyzyskowi i eksploatacji poddanych sobie narodów³⁰. Rodzi się pojęcie nowego uporządkowania Europy (*Neuordnung*)³¹. Część z rewolucyjnych konserwatystów stała przy tym tylko na pozycjach szowinistycznych i pangermańskich, ale część wprost argumentowała kategoriami rasowymi³².

Na początku epoki weimarskiej przeważała argumentacja szowinistyczna. Rasizm pojawia się wraz z postępującą radykalizacją polityczną, kryzysem Republiki Weimarskiej i z wzrostem poparcia dla nazistów oraz popularyzacją ich dyskursu politycznego. W klasycznej dla wczesnego rewolucyjnego konserwatyzmu rozprawie Arthura Moellera van den Brucka *Trzecia Rzesza* (*Das Dritte Reich*, 1923) mowa jeszcze o nacjonalizmie w znaczeniu imperialnym, o zdobyciu przestrzeni koniecznej do zapewnienia ziemi przeludnionym Niemcom, aby nie musieli emigrować za chlebem³³. Argumenty natury ksenofobicznej pojawiają się jedynie w polemice z Marksem, którego internacjonalizm uzasadniany jest żydowskim pochodzeniem³⁴, a to z tego powodu, że rewolucyjny konserwatysta chce stworzyć niemiecki socjalizm, czyli syntezę nacjonalizmu z socjalizmem³⁵.

Klasyczną ewolucję dyskursu obserwujemy u Oswalda Spenglera. Jakkolwiek był to myśliciel bardzo inspirujący się niemiecką filozofią życia³⁶, patrzący na kultury jak na żywe organizmy, to w jego największej rozprawie *Zmierzch Zachodu* (t. 1–2, 1918–1922), konflikty między różnymi ludami mają jeszcze charakter kulturowy, a same różnice między kulturami wynikają z odmiennych idei dotyczących kwestii tak podstawowych jak matematyka, rozumienie historii i przestrzeni, sztuka, muzyka itp.³⁷ Ale już w wydanych w 1933 roku *Latach decyzji* język jest jednoznacznie rasistowski, a głównym motywem jest walka elity białej rasy z demokratycznym motłochem i ludami kolorowymi o panowanie nad światem z wykorzystaniem techniki, którą stworzyli biali, a którą kolorowi nauczyli się posługiwać. Istotą współczesności jest „walka między prze-

³⁰ S. Breuer, *Anatomie der Konservativen Revolution*, Darmstadt 1995, s. 104–114; D. Conte, *Oswald Spengler. Eine Einführung*, Leipzig 2004, s. 54–66.

³¹ M. Ziętek-Wielomska, *Idea Neuordnung jako źródło niemieckich koncepcji zjednoczenia Europy*, [w:] *Od Christianitas do Unii Europejskiej. Historia idei zjednoczenia Europy*, red. Ł. Święcicki, A. Wielomski, Warszawa 2015, s. 267–296.

³² S. Breuer, *op. cit.*, s. 78–96. Rasizm głosi W. Stapel (*Rasa*, [w:] *Rewolucja konserwatywna w Niemczech 1918–1933*, red. W. Kunicki, Poznań 1999, s. 207–216), sprzeciwia mu się E. Jünger (J.L. Evard, *Ernst Jünger et les Juifs*, „Temps Modernes” 1996, nr 589, s. 102–130).

³³ A. Moeller van den Bruck, *Le Troisième Reich [Das Dritte Reich]*, Paris 1981, s. 95–101.

³⁴ *Ibidem*, s. 67–69, 208–09.

³⁵ *Ibidem*, s. 62–63, 108–115.

³⁶ L.M. Keppeler, *Oswald Spengler und die Jurisprudenz*, Tübingen 2014, s. 228–232.

³⁷ O. Spengler, *Zmierzch Zachodu*, Warszawa 2001, s. 67–264.

wodniami warstwami białych narodów a innymi”, to „atak na białych w ogóle ze strony masy ludności kolorowej, która powoli nabiera poczucia swej wspólnoty”³⁸.

Wreszcie mamy największy umysł niemieckiej prawicy w XX wieku, a mianowicie Carla Schmitta, czyli klasycznego pruskiego konserwatystę, reprezentującego tradycję prawicy heglowskiej. Był to myśliciel, który do 1933 roku — jakkolwiek imperialny nacjonalista i rewanżysta za porażkę 1918 roku — nigdy nie używał języka rasistowskiego i ksenofobicznego³⁹. Dostrzegło to nawet SS, które w 1936 roku, aby utracić jego karierę, przeprowadziło przeciwko Schmittowi skuteczny atak medialny, zarzucając mu filosemityzm⁴⁰. Jednak chcąc się uwiarygodnić w oczach nowych władz, ten wielki prawnik wychwalał ustawy norymberskie jako wyraz zerwania z liberalnym dogmatem o przyrodzonej równości wszystkich ludzi⁴¹ oraz głosił konieczność segregacji w bibliotekach książek autorów aryjskich i niearyjskich. Chodzi o to, aby wszystkie pisma autorów żydowskich były umieszczone w oddzielnym dziale *Judaica*⁴². Do tego dochodzi konieczność natury metodologicznej, aby cytując autorów żydowskiego pochodzenia, starannie fakt ten zaznaczać⁴³.

3. Przypadki włoski i francuski

Pośredni stosunek do obcych prezentuje prawica francuskiego i włoska. Jest ona nacjonalistyczna, ale nie posługuje się motywami rasistowskimi. Jest to nacjonalizm państwowy i mocarstwowy, ale wolny od rasizmu.

A. Italia

Włochy nie były, aż dotąd, przedmiotem naszego zainteresowania w niniejszym tekście. Podobnie jak we Francji wczesny nacjonalizm miał tutaj charakter roussoistyczny i głosił potrzebę stworzenia państwa narodowego o republikańskim i demokratycznym charakterze. Giuseppe Mazzini przeciwstawiał się tezie Metternicha, że Włochy są pojęciem geograficznym, dążąc do

³⁸ O. Spengler, *Lata decyzji*, Warszawa 2015, s. 111.

³⁹ J.W. Bendersky, *Carl Schmitt. Theorist for the Reich*, Princeton 1983, s. 208; G. Balakrishnan, *L'ennemi. Un portrait intellectuel de Carl Schmitt*, Paris 2006, s. 270–272. Pogląd przeciwny, z którym się nie zgadzamy, prezentuje R. Gross, *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*, Frankfurt am Main 2000, s. 117–134.

⁴⁰ Artykuły te przedrukowuje Ch. Linder, *Der Bahnhof von Finnentrop. Eine Reise ins Carl Schmitt Land*, Berlin 2008, s. 152–156.

⁴¹ C. Schmitt, *Die Verfassung der Freiheit*, „Deutsche Juristen-Zeitung” 1935, nr 40, s. 1133–1135.

⁴² C. Schmitt, *Niemiecka nauka prawa w walce z duchem żydowskim*, przeł. Ł. Święcicki, „Pro Fide, Rege et Lege” 15, 2014, nr 2, s. 109.

⁴³ *Ibidem*, s. 109–110.

nadania im formy państwowej⁴⁴. Nie było tutaj ksenofobii czy elementów rasistowskich, a obcymi — szczerze nienawidzonymi — byli Austriacy, których niezliczone interwencje zbrojne w latach 1815–1859 tłumiły wszystkie rewolucje mające na celu zjednoczenie kraju i obalenie legitymistycznych dynastii rządzących w poszczególnych państewkach.

Nacjonalizm włoski zmienia swój charakter, gdy program *Risorgimento* został zrealizowany i Italia się zjednoczyła (1859–1870) w postaci monarchii parlamentarnej. Zjednoczone Włochy zawiodą oczekiwania patriotów. Państwo jest rządzone przez parlamentarną oligarchię, brakuje mu siły, spoistości, toczona jest przez korupcję. Nacjonalistów szczególnie irytowała niemoc Włoch na arenie międzynarodowej⁴⁵ i niemożność zrealizowania przez ojczyste państwo dwóch postulatów:

1. dokończenia zjednoczenia przez odzyskanie ziem włoskojęzycznych należących nadal do Austro-Węgier (irredentyzm w południowym Tyrolu) i inkorporację tych, gdzie mieszkała liczna włoska mniejszość (Istria, Dalmacja)⁴⁶;

2. zbudowania imperium kolonialnego, czego wyrazem była kompromitująca klęska w wojnie z Etiopią (Adua 1896), a za którego namiastkę trudno było uznać zdobycie Libii (1912), co zresztą także okazało się dla liberalnego państwa bardzo trudnym zadaniem.

Klęska pod Aduą jest punktem zwrotnym w historii włoskiego nacjonalizmu. Podobnie jak afera Dreyfusa we Francji Adua w Italii staje się momentem, po którym nacjonalizm przechodzi do antysystemowej opozycji wobec liberalnego państwa⁴⁷. Głównym elementem zainteresowań włoskich nacjonalistów zawsze była polityka zagraniczna i mocarstwowa, gdy wewnętrzna miała charakter służebny wobec tej pierwszej. Marzenie włoskiego nacjonalizmu jest proste: przywrócić chwałę Rzymowi i odbudować imperium cesarów⁴⁸.

Roszczenia te po części były zgodne z liberalną formułą *prawa narodów do samostanowienia* (Tyrol, Fiume, Zadar), po części wynikały z chęci wzrostu państwa kosztem państw na Bałkanach (Dalmacja, Albania), po części z chęci posiadania kolonii, aby rozwiązać problem masowej emigracji Włochów do Stanów Zjednoczonych. Ich uzasadnieniem był fakt niedokończenia zjednoczenia kraju lub polityka imperialna. W uzasadnieniach tych brakowało argumentów

⁴⁴ F. Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, Roma-Bari 1981, s. 7–14; O. Sagramola, *Giuseppe Mazzini nel Risorgimento italiano*, Viterbo 2007, s. 105–107.

⁴⁵ F. Curato, *Aspetti nazionalistici della politica estera italiana dal 1870 al 1914*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Bologna 1983, s. 15–52.

⁴⁶ M. Garbari, *L'irredentismo nel Trentino*, [w:] *ibidem*, s. 307–346; J. Sondel-Cedarmas, *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896–1923)*, Kraków 2013, s. 329–362.

⁴⁷ P.L. Occhini, *Corradini*, Firenze 1933, s. 23–24, 174–77; P. Altari, *Le origini del fascismo*, Roma 1962, s. 11; A.J. De Grand, *The Italian Nationalist Association and the Rise of Fascism in Italy*, Lincoln 1978, s. 2–3.

⁴⁸ E. Corradini, *La Rinascita Nazionale*, Firenze 1929, s. 51–100.

rasistowskich. Enrico Corradini pisze, że „nacionalizm jest doktryną państwa”⁴⁹ i nie wynika z ksenofobicznego uczucia ulicy. Mamy za to uzasadnienia polityczne i kulturowe. Chorwaci i Słoweńcy byli w Dalmacji ludnością wiejską o niskiej świadomości narodowej, Włosi natomiast miejską i wykształconą. Dlatego liczone na ich italianizację dzięki oświacie. Z kolei kolonializm wynikał wyłącznie z pozowania Italii na mocarstwo. Dlatego okaleczono zwycięstwo 1918 roku, gdy Włochy zostały zastopowane w swoich roszczeniach w Wersalu⁵⁰, wywołało w kraju tak wielką gorączkę nacjonalistyczną, przyczyniając się ostatecznie do upadku demokracji i objęcia władzy przez faszystów Benita Mussoliniego (1922).

Klasyczny nacjonalizm włoski, widoczny szczególnie u Enrica Corradiniego, wynikał z darwinowskiego przekonania, że narody zorganizowane w państwa toczą na arenie międzynarodowej walkę o przetrwanie. Wojna jest czymś irracjonalnym i wyrasta z „wiecznego instynktu”⁵¹, a więc jest czymś nieeliminowalnym. W tej sytuacji można albo stworzyć państwo gotowe do jej prowadzenia (Japonia, Wielka Brytania)⁵² albo słabe państwo liberalne, takie jak Italia, gdzie funkcjonują tylko pograżone w chaosie jednostki⁵³. Naród i państwo muszą prowadzić ekspansję nie tylko dlatego, że wyraża to ich vitalność, ale także dlatego, że celem ekspansji jest wypchnięcie na zewnątrz wewnętrznych sprzeczności politycznych i ekonomicznych, gdyż „naród jest zarazem jednością i walką klas”⁵⁴. Nacjonalizm jawi się jako antidotum na socjalistyczną agitację klasową⁵⁵, ponieważ wytwarza „świętą solidarność człowieka ze wszystkimi pokoleniami teraźniejszymi, przeszłymi i przyszłymi, z losem całego narodu”⁵⁶. Opisuując późniejszy faszyzm Mussoliniego, Carl Schmitt stwierdzał, że była to koncepcja, która stworzyła „mit narodowy” silniejszy od socjalistycznego „mitu klasowego”⁵⁷.

Istotą nacjonalizmu włoskiego jest idea zorganizowania narodu w państwo, które stanie ponad sporami klasowymi (państwo korporacyjne)⁵⁸ i ponad sporami politycznymi (państwo autorytarne)⁵⁹. Nacjonałiści dokonali tego dzieła, gdy ich

⁴⁹ E. Corradini, *Jedność i potęgę narodów*, Poznań 1937, s. 5.

⁵⁰ M. Vaussard, *De Pétrarque à Mussolini. Evolution du sentiment nationaliste italien*, Paris 1961, s. 232–234; A.J. De Grand, *op. cit.*, s. 102–105.

⁵¹ E. Corradini, *La vita nazionale*, Siena 1923, s. 55.

⁵² *Ibidem*, s. 20–26, 112–114.

⁵³ *Ibidem*, s. 128–129.

⁵⁴ E. Corradini, *Jedność i potęgę narodów*, s. 34.

⁵⁵ E. Corradini, *La Rinascita Nazionale*, s. 206–14; *idem*, *Jedność i potęgę narodów*, s. 76–84.

⁵⁶ E. Corradini, *La vita nazionale*, s. 28.

⁵⁷ C. Schmitt, *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar — Genf — Versailles 1923–1939*, Berlin 1994, s. 127–130.

⁵⁸ G. Papini, G. Prezzolini, *Vecchio e nuovo nazionalismo*, Milano 1914, s. 23–24; G. Arias, *L'economia nazionale corporativa. Commento alla Carta del Lavoro*, Roma 1929, s. 9–14; M. Vaussard, *De Pétrarque à Mussolini*, s. 189–198; L. de Rosa, *Economia e nazionalismo in Italia (1861–1914)*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, s. 299–304.

⁵⁹ S. Velitutti, *Origini e presupposti culturali del nazionalismo in Italia*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, s. 75–79.

przedstawiciele byli w latach 1925–1927 ministrami spraw wewnętrznych (L. Federzoni) i sprawiedliwości (A. Rocco). Wtedy przekształcili ruch faszystowski — demagogiczny i bez wizji pozytywnej — w partię władzy, tworząc podstawy faszystowskiej statolatrii i państwa korporacyjnego⁶⁰. Jest to więc koncepcja polityczna i ustrojowa, której ekspansjonizm wynikał z pragmatyzmu, a nie z fobii na punkcie obcych.

B. Francja

We Francji przytaczane wcześniej rasistowskie wypowiedzi Maurice’a Barrèsa z okresu afery Dreyfusa okazały się incydentalne i okolicznościowe. W obliczu ataku niemieckiego na Francję w 1914 roku pisarz ten ogłasza pojednanie wszystkich obywateli francuskich, co oznaczało wycofanie się z dyskursu antysemickiego. W napisanych na przełomie 1916 i 1917 roku *Różnorodnych rodzinach duchowych Francji* (*Les diverses familles spirituelles de la France*) Barrès głosi pojednanie wszystkich tytułowych rodzin duchowych, głównie politycznych, ale także obywateli żydowskiego pochodzenia i etnicznych Francuzów. W obliczu niemieckiego zagrożenia Żydzi okazali się „naturalną częścią ciała narodowego”⁶¹. Barrès pisze:

stare rodziny zakorzenione w ciągu pokoleń we francuskiej ziemi umieją wziąć za wzór i przykład wielkiego rabina Lyonu, poległego na polu chwały, gdy podawał krucyfiks umierającemu katolickiemu żołnierzowi⁶².

Nacjonalizm Charles’a Maurrasa i Action française, podobnie jak włoski, ma z kolei charakter państwowy, warunkowany narodowo pojętą racją stanu Francji. Kieruje się przeciwko dwóm wrogom: zagrożeniu niemieckiemu (zewnętrzne) i wpływom *lobbies* żydowskiego i protestanckiego (wewnętrzne).

1. Problem niemiecki. Spór z Niemcami miał pierwotnie charakter graniczny, a dotyczył Alzacji i Lotaryngii. Logika sporu przekroczyła jednakże przeciwieństwo polityczne, przeistaczając się w starcie cywilizacyjne. Nacjonałści z Action française dostrzegali partykularny, rasowy i plemienny charakter niemieckiego nacjonalizmu, który zaprzeczał uniwersalizmowi, zarówno katolickiemu, jak i oświeceniowemu⁶³. Źródła tego germańskiego separatyzmu lokowali w terytorialnym

⁶⁰ A.J. De Grand, *op. cit.*, s. 48–50, 172–74; F. Lanchester, *Alfredo Rocco e le origini dello Stato totale*, [w:] *Alfredo Rocco dalla crisi del parlamentarismo alla costruzione dello Stato nuovo*, red. F. Lanchester, E. Gentile, A. Tarquini, Roma 2007, s. 15–38; D. Musiedlak, *Alfredo Rocco et la question du pouvoir exécutif dans l’Etat fasciste*, [w:] *ibidem*, s. 67–72; J. Sondel-Cedarmas, *op. cit.*, s. 320–328.

⁶¹ M. Barrès, *Les diverses familles spirituelles de la France*, Paris 1917, s. 67.

⁶² *Ibidem*, s. 92.

⁶³ Ch. Maurras, *La France se reunit*, Paris 1917, s. 103–104, 286–289; *idem*, *Le Pape, la Guerre et la Paix*, Paris 1917, s. 153; *idem*, *Devant l’Allemagne éternelle. Gaulois, Germains, Latins. Chronique d’une résistance*, Paris 1937, s. 299–300; *La presse et la guerre. L’Action française — choix*

i antyrzymskim (antyuniwersalistycznym) charakterze niemieckiej reformacji⁶⁴. Chętnie opisywali trwającą blisko dwa tysiące lat agresję Germanów na romańską Francję, ukazaną jaką konflikt egzystencjalny dwóch cywilizacji: francusko-romańskiej kultury i germańskiego barbarzyństwa bezpodstawnie przypisującego rasie germańskiej prawo panowania nad światem. Germańscy najeźdźcy pokazują się u francuskich granic w coraz to nowszej postaci, której ostatnim wyrazem jest nazizm⁶⁵. Niemieckim „przeklętym złem” są Prusy — wiecznie nienasycone i wiecznie agresywne w stosunku do romańskich i słowiańskich sąsiadów⁶⁶.

Uwzględniwszy agresywne wojny, które zjednoczone (przez Prusy) Niemcy wydały Francji w latach 1870–1871 i 1914–1918, nacjonaści francuscy traktowali je jako wroga o charakterze patologicznym, wojnę z nimi traktując jako obronną. Jej celem było ostateczne zniszczenie potencjału Niemiec. Ich potencjał polityczny miał zostać unicestwiony przez pokój zawarty w Wersalu w 1919 roku. *Action française* domagała się:

A. maksymalnego rozczłonkowania politycznego Niemiec przez wzmacnianie tendencji federalistycznych i separatystycznych, w szczególności proklamowania suwerenności Bawarii i Nadrenii (tej ostatniej pod francuskim protektoratem)⁶⁷;

B. stałego opodatkowania pokonanych Niemiec, aby ograniczyć ich wzrost gospodarczy, a uzyskane w ten sposób kwoty przeznaczyć na dożywotnie renty dla kombatantów i rodzin poległych żołnierzy⁶⁸.

2. Problem żydowsko-protestancki. W trakcie i bezpośrednio po aferze Dreyfusa na łamach „*L’Action française*” zdarzały się incydentalnie teksty zawierające elementy rasistowskie⁶⁹. Motyw ten jednak szybko znikł i w okresie dojrzałym antysemityzm o charakterze rasowym był w tym środowisku nieznanym⁷⁰. W 1938 roku Maurras pisał, że „rasa nie jest kluczem do historii”⁷¹. Potępiał ducha i li-

d’articles, red. J. Bainville, Paris 1915, s. 102–103, 107 (teksty L. Daudeta); G. Valois, *Le cheval de Troie. Réflexions sur la philosophie et sur la conduite de la guerre*, [w:] *idem, Histoire et Philosophie sociale*, Paris 1924, s. 437 n.

⁶⁴ J. Maritain, *Trzej reformatorzy. Luter — Descartes — Rousseau*, Warszawa 1928, s. 16–59. Publicystyka Ch. Maurrasa w tej kwestii została omówiona przez Ph. Mège, *Maurras et le germanisme*, Paris 2003, s. 58–60; A. Wielomski, *Charles Maurras wobec protestantyzmu*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów*, red. B. Grott, Kraków 2010, s. 329–38.

⁶⁵ Ch. Maurras, *Devant l’Allemagne éternelle*, s. I–VIII.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 223, 226.

⁶⁷ Przede wszystkim J. Bainville, *Conséquences politiques de la paix*, Paris 1996. O problemie pisał także Ch. Maurras, *Les Conditions de la Victoire*, t. 2. *Le Parlement se réunit*, Paris 1917, s. 227–232; *idem, Les chefs socialistes pendant la guerre*, Paris 1918, s. 68–69, 91, 174–175, 303; *idem, Devant l’Allemagne éternelle*, s. 301–302, 317–319.

⁶⁸ Ch. Maurras, *La part du combattant*, Paris 1917.

⁶⁹ H. Vaugois, *Notre antisémitisme*, „*Revue d’Action française*”, 15 sierpnia 1900; Ch. Maurras, *Dictionnaire politique et critique*, Paris 1931–1934, t. 2, s. 14.

⁷⁰ F. Huguenin, *À l’école de l’Action française. Un siècle de vie intellectuelle*, Paris 1998, s. 75.

⁷¹ Ch. Maurras, *Dictionnaire politique et critique*, t. 1, s. 152.

terę ustaw norymberskich⁷². Jakkolwiek Action française była nacjonalistyczna, to w jej szeregach byli przyjmowani Francuzi żydowskiego pochodzenia, także wyznania mojżeszowego, o ile uznawali postulat proklamacji Francji jako państwa, w którym katolicyzm będzie religią państwową (z tolerancją dla innych wyznań)⁷³.

Niechęć do Żydów środowiska Charles’a Maurrasa ma charakter polityczny i wiąże się z negatywną oceną żydowskich interesów politycznych w stosunku do racji stanu Francji, a także z ich nadmiernymi wpływami ekonomicznymi. Maurras samo definiował się jako „antysemita państwowy”, czyli zwalczający lobby żydowskie ze względów politycznych, a nie jako „antysemita skóry” (rasista)⁷⁴. W jego przekonaniu Żydzi osiągnęli nadmierne wpływy i używają ich do własnych celów partykularnych, często kosztem dobra państwa. Suwerenne państwo nie może tego tolerować⁷⁵. Podobny zarzut kierował w stosunku do protestantów, którzy byli albo cudzoziemcami (Szwajcarzy), albo podkreślali swoją odrębność w stosunku do państwa narodowego. Maurras oskarżał ich o separatyzm polityczny ciągnący się od czasu wojen religijnych w XVI i XVII wieku. Partia protestancka zawsze dążyła do zbudowania „państwa w państwie”⁷⁶. W sumie Francja ma przeciwko sobie „cztery stany skonfederowane”, czyli cztery kategorie o b c y c h: Żydów, masonów, meteków (naturalizowanych obcokrajowców) i protestantów⁷⁷.

Nacjonalizm szkoły Charles’a Maurrasa nie miał charakteru rasowego, lecz kulturowy. Osłabienie Niemiec miało polegać na wycięciu spod panowania pruskiego katolickiej Bawarii i Nadrenii, a te suwerenne państwa miały następnie zostać zwolnione z trwającej dziesięciolecia kontrybucji (renty). Kwestia żydowska ma charakter polityczny i po części ekonomiczny, a protestancka religijny. Action française nienawidziła o b c y c h, ale definiowała ich cywilizacyjnie, politycznie i religijnie. Nigdy rasowo.

Podsumowanie

Cele tego tekstu były dwa: 1. krytyczne spojrzenie na stereotyp o koniecznym związku pomiędzy niechęcią do o b c e g o a prawicowością; 2. pokazanie szero-

⁷² Ch. Maurras, *Votre bel aujourd’hui*, [w:] *idem, De la politique naturelle au nationalisme intégral. Textes choisis*, Paris 1972, s. 115–116.

⁷³ E. Weber, *L’Action française*, Paris 1985, s. 225.

⁷⁴ Ch. Maurras, *Dictionnaire politique et critique (complément)*, Paris 1961–1975, t. 1/2, s. 91.

⁷⁵ *Ibidem*, t. 3/15, s. 86–87.

⁷⁶ Ch. Maurras, *La politique religieuse*, [w:] *idem, La Démocratie religieuse*, Paris 1978, s. 223–230.

⁷⁷ Formuła ta pojawia się u Ch. Maurrasa wielokrotnie, *idem, Enquête sur la monarchie*, Paris 1924, s. 206–207, 257–58, 367, 562; *idem, De Démos à Cesar*, Paris 1930, t. 1, s. 33; *idem, La Démocratie religieuse*, s. 201, 249, 329; *idem, Mes idées politiques*, Paris 1968, s. 203–204, 226; *idem, Dictionnaire politique et critique*, t. 1, s. 93, 100, 263; t. 3, s. 45, 378.

kiego wachlarza postaw, które w stosunku do obcych (pojętych narodowościowo lub rasowo) przyjmują rozmaite nurty prawicy.

Po pierwsze, udowodniliśmy, że nacjonalizm, ksenofobia i rasizm oryginalnie powstały na rewolucyjnej lewicy i mają swoje źródła w idei suwerenności ludu oraz w pewnych ideach rewolucji francuskiej, stanowiąc uboczny produkt kontynentalnego Oświecenia. Idee te przeszły na prawą część sceny politycznej około 1870 roku w związku ze zmianami i przetasowaniami równocześnie na lewicy — skąd środowiska je głoszące zostały wypchnięte — i na prawicy, gdzie doszło do zaniku tradycyjnej prawicy arystokratycznej, katolickiej i konserwatywnej. Nacjonalizm i ksenofobia nie stanowią więc i stanowić nie mogą cechy dla prawicy immanentnej, skoro terminu *prawica* używa się od 1789 roku, a idee te pojawiły się na niej dopiero około 1870 roku, czyli dziewięćdziesiąt lat później.

Po drugie, wykazaliśmy, że nacjonalizm i ksenofobia nie muszą towarzyszyć prawicy, gdyż także po 1870 roku istnieją znaczące nurty prawicowe, które tych idei nie znają. Daliśmy tutaj przykład prawicy iberyjskiej, całkowicie wolnej od podobnych postaw i poglądów. W pozostałej części Europy idee nacjonalistyczne i ksenofobiczne pojawiają się na prawicy w formie niejednolitej. We Włoszech i we Francji nacjonalizm, ksenofobia i antysemityzm mają charakter polityczny i wyjąwszy incydentalny przypadek afery Dreyfusa we Francji nie mają charakteru rasistowskiego. Pojęcia *obcości* i *swojskości* tworzą przeto desygnaty, które nie są przypisane do pewnych ludzi z powodów immanentnych cech biologicznych, lecz z powodu ich postaw politycznych i tożsamości ideowych (samopoczucie uznawania się za Francuza lub Włocha, przynależność do masonerii lub do protestanckiej grupy konfesyjnej). Wszystkie wskazane elementy mają charakter wolicjonalny i partycypacja w tu wymienionych grupach — powodujących uznanie osoby partycypującej za *obcą* — może ustać w zależności od woli jednostki. Nieredukowalna *obcość* jest charakterystyczna wyłącznie dla nacjonalizmu niemieckiego (początkowo tylko protestanckiego, ale później element ten pojawia się także u autorów konfesji katolickiej). W przypadku niemieckim zarzuty o nacjonalizm, rasizm, ksenofobię i antysemityzm — jako genetycznie związane z prawicą istniejącą po 1870 roku — wydają się jak najbardziej uzasadnione.

Bibliografia

- Altari P., *Le origini del fascismo*, Roma 1962.
Arias G., *L'economia nazionale corporativa. Commento alla Carta del Lavoro*, Roma 1929.
Avraham D., *In der Krise der Moderne. Der preußische Konservatismus im Zeitalter gesellschaftlicher Veränderungen 1848–1876*, Göttingen 2008.
Bachoud A., *Franco*, Warszawa 2000.
Bainville J., *Conséquences politiques de la paix*, Paris 1996.
Balakrishnan G., *L'ennemi. Un portrait intellectuel de Carl Schmitt*, Paris 2006.
Bankowicz M., *Socjalizm narodowego socjalizmu*, „Pro Fide, Rege et Lege” 2011, nr 1.
Barrès M., *Les diverses familles spirituelles de la France*, Paris 1917.

- Bendersky J.W., *Carl Schmitt. Theorist for the Reich*, Princeton 1983.
- Bennassar B., *Franco*, Paris 1995.
- Billig J., *Alfred Rosenberg dans l'action idéologique, politique et administrative du Reich hitlérien*, Paris 1963.
- Blaye E. de, *Franco ou la monarchie sans roi*, Ligugé 1974.
- Bled J.-P., *Les fondements du conservatisme autrichien, 1859–1879*, Paris 1988.
- Botti A., *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881–1975)*, Madrid 1993.
- Breuer S., *Anatomie der Konservativen Revolution*, Darmstadt 1995.
- Chodorowski J., *Niemiecka doktryna gospodarki wielkiego obszaru*, Wrocław 1972.
- Class H., *West-Marokko deutsch!*, München 1911.
- Conte D., *Oswald Spengler. Eine Einführung*, Leipzig 2004.
- Conway M., *Catholic Politics in Europe, 1918–1945*, London 1997.
- Corradini E., *Jedność i potęga narodów*, Poznań 1937.
- Corradini E., *La Rinascita Nazionale*, Firenze 1929.
- Corradini E., *La vita nazionale*, Siena 1923.
- Cuenca Toribio J.M., *Sobre el nacionalismo español del siglo XX y el nacionalcatolicismo*, „Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas” 2008, nr 85.
- Curato F., *Aspetti nazionalistici della politica estera italiana dal 1870 al 1914*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Bologna 1983.
- Dahlheimer M., *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus, 1886–1936*, Paderborn 1998.
- De Grand A.J., *The Italian Nationalist Association and the Rise of Fascism in Italy*, Lincoln 1978.
- Díaz-Salazar Martín de Almagro R.P., *Alfonso Álvarez Bolado SJ, crítico del nacionalcatolicismo*, „Iglesia Viva” 2013, nr 255.
- Duarte Silva A.E., *Salazar e a política colonial do Estado Novo, o acto colonial (1930–1951)*, [w:] A.E. Duarte Silva, *Salazar e o Salazarismo*, Lisboa 1989.
- Evard J.L., *Ernst Jünger et les Juifs*, „Temps Modernes” 1996, nr 589.
- Fiedor K., *Partie polityczne w Niemczech w XIX i XX wieku*, Opole 1997, t. 1.
- Flemming J., *Konservatismus als ‚nationalrevolutionäre Bewegung‘. Konservative Kritik an der Deutschnationalen Volkspartei 1918–1933*, [w:] *Deutscher Konservatismus im 19. und 20. Jahrhundert*, red. D. Stegmann, B.-J. Wendt, P.-Ch. Witt, Bonn 1983.
- Franco F., *Discursos y Mensajes del Jefe del Estado*, Madrid 1971.
- Franco F., *Palabras del Caudillo*, Madrid 1953.
- Franco F., *Pensamiento político*, Madrid 1975, t. 1–2.
- Franco F., *Raza*, Madrid 1981.
- Frantz H., *Der deutsche Politik zur Zukunft*, Celle 1899, t. 1.
- Frantz H., *Die Weltpolitik unter Besonderer Bezugnahme auf Deutschland*, Chemnitz 1899.
- Funke A., *Die Besiedlung des östlichen Süd-America, mit besonderer Berücksichtigung des Deutschthums*, Halle 1903.
- Gaeta F., *Il nazionalismo italiano*, Roma-Bari 1981.
- Garbari M., *L'irredentismo nel Trentino*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Bologna 1983.
- Goebel J., *Das Deutschthum in der Vereinigten Staaten*, München 1904.
- Grodziński E., *Filozofia Adolfa Hitlera w Mein Kampf*, Warszawa-Olsztyn 1992.
- Gross M.B., *The War against Catholicism. Liberalism and the Anti-Catholic Imagination in Nineteenth-Century Germany*, [b.m.w.] 2005.
- Gross R., *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*, Frankfurt am Main 2000.
- Guillard A., *L'Allemagne nouvelle et ses historiens*, Paris 1900.
- Guillaume II, [w:] *Les origines du pangermanisme (1888 à 1914)*, red. Ch. Andler, Paris 1915.
- Hildebrand G., *Sozialistische Auslandspolitik*, Jena 1912.
- Hitler A., *Mein Kampf*, Dyneburg 2005.

- Huguenin F., *A l'école de l'Action française. Un siècle de vie intellectuelle*, Paris 1998.
- „Journal of Contemporary History” 1976, nr 1.
- James H., *Deutsche Identität, 1770–1990*, Frankfurt 1991.
- Keppeler L.M., *Oswald Spengler und die Jurisprudenz*, Tübingen 2014.
- Kiefl F.X., *Die Staatsphilosophie der katholischen Kirche und die Frage der Legitimität in Erbmonarchie*, Regensburg 1928.
- Kjellén R., *Der Staat als Lebensform*, Berlin 1924.
- Kopczyński M., *Między konserwatyzmem i nacjonalizmem. Myśl polityczna Ottona von Bismarcka*, Toruń 2013.
- Kucharczyk G., *Kulturkampf. Walka Berlina z katolicyzmem (1846–1918)*, Warszawa 2009.
- Lanchester F., *Alfredo Rocco e le origini dello Stato totale*, [w:] *Alfredo Rocco dalla crisi del parlamentarismo alla costruzione dello Stato nuovo*, red. F. Lanchester, E. Gentile, A. Tarquini, Roma 2007.
- Landeira R., *Ramiro de Maeztu*, Boston 1978.
- Leonard Y., *Le colon, figure de l'homme nouveau dans le Portugal de Salazar?*, [w:] *L'homme nouveau dans l'Europe fasciste (1922–1945). Entre dictature et totalitarisme*, red. Y. Leonard, P. Milza, Paris 2004.
- Linder Ch., *Der Bahnhof von Finnentrop. Eine Reise ins Carl Schmitt Land*, Berlin 2008.
- Maciejewski M., *Żydzi w koncepcjach Alfreda Rosenberga*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 18, 1995.
- Maeztu R. de, *Autobiografia*, Madrid 1962.
- Maeztu R. de, *Con el Directorio Militar*, Madrid 1959.
- Maeztu R. de, *Defensa de la Hispanidad*, Madrid 1998.
- Mann T., *Considérations d'un apolitique* [Betrachtungen eines Unpolitischen], Paris 1975.
- Margenat J.M., *El nacionalcatolicismo, de la Guerra Civil española a 1963*, [w:] *Fascismo y franquismo. Cara a cara — una perspectiva histórica*, red. E. Gentile, G. di Febo, S.S. Seoane, J. Tusell Gómez, Madrid 2004.
- Maritain J., *Trzej reformatorzy. Luter — Descartes — Rousseau*, Warszawa 1928.
- Maurras Ch., *Les chefs socialistes pendant la guerre*, Paris 1918.
- Maurras Ch., *Les Conditions de la Victoire*, t. 2. *Le Parlement se réunit*, Paris 1917.
- Maurras Ch., *La Démocratie religieuse*, Paris 1978.
- Maurras Ch., *De Démos à Cesar*, Paris 1930, t. 1–2.
- Maurras Ch., *Devant l'Allemagne éternelle. Gaulois, Germains, Latins. Chronique d'une résistance*, Paris 1937.
- Maurras Ch., *Dictionnaire politique et critique*, Paris 1931–1934, t. 1–5.
- Maurras Ch., *Dictionnaire politique et critique (complément)*, Paris 1961–1975, t. 1–4.
- Maurras Ch., *Enquête sur la monarchie*, Paris 1924.
- Maurras Ch., *La France se reunit*, Paris 1917.
- Maurras Ch., *Mes idées politiques*, Paris 1968.
- Maurras Ch., *Le Pape, la Guerre et la Paix*, Paris 1917.
- Maurras Ch., *La part du combattant*, Paris 1917.
- Maurras Ch., *La politique religieuse*, [w:] Ch. Maurras, *La Démocratie religieuse*, Paris 1978.
- Maurras Ch., *Votre bel aujourd'hui*, [w:] Ch. Maurras, *De la politique naturelle au nationalisme intégral. Textes choisis*, Paris 1972.
- Maza Zorrilla E., *La idea de España en el franquismo, el nacionalcatolicismo*, [w:] *Estudios de historia*, red. E. Maza Zorrilla, M. de la Concepción Marcos del Olmo, Madrid 2006.
- Mège Ph., *Maurras et le germanisme*, Paris 2003.
- Michel B., *Autriche-Hongrie. Légitimité dynastique — légimité nationale*, [w:] B. Michel, N. Pietri, M.-A. Rey, *L'Europe des nationalismes aux nations*, Paris 1996.

- Moeller van den Bruck A., *Le Troisième Reich [Das Dritte Reich]*, Paris 1981.
- Mommsen W.J., *Max Weber und die deutsche Politik, 1890–1920*, Tübingen 2004.
- Morsey R., *Die Deutsche Zentrumspartei, 1917–1923*, Düsseldorf 1966.
- Musiedlak D., *Alfredo Rocco et la question du pouvoir exécutif dans l'Etat fasciste*, [w:] *Alfredo Rocco dalla crisi del parlamentarismo alla costruzione dello Stato nuovo*, red. F. Lanchester, E. Gentile, A. Tarquini, Roma 2007.
- Neumann F., *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944*, Chicago 2009.
- Occhini P.L., *Corradini*, Firenze 1933.
- Overy R.J., *Business in the Grossraumwirtschaft, Eastern Europe, 1938–1945*, [w:] *Enterprise in the Period of Fascism in Europe*, red. H. James, Aldershot 2002.
- Papini G., Prezzolini G., *Vecchio e nuovo nazionalismo*, Milano 1914.
- Petschen S., *La Iglesia en la España de Franco*, Madrid 1977.
- La presse et la guerre. L'Action française — choix d'articles*, red. J. Bainville, Paris 1915.
- Preston P., *Franco, 'Caudillo de España'*, Barcelona 1993.
- Rosa L. de, *Economia e nazionalismo in Italia (1861–1914)*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Bologna 1983.
- Sagramola O., *Giuseppe Mazzini nel Risorgimento italiano*, Viterbo 2007.
- Schmitt C., *Niemiecka nauka prawa w walce z duchem żydowskim*, przeł. Ł. Święcicki, „Pro Fide, Rege et Lege” 15, 2014, nr 2.
- Schmitt C., *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar — Genf — Versailles 1923–1939*, Berlin 1994.
- Schmitt C., *Die Verfassung der Freiheit*, „Deutsche Juristen-Zeitung” 1935, nr 40.
- Sondel-Cedarmas J., *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896–1923)*, Kraków 2013.
- Spengler O., *Lata decyzji*, Warszawa 2015.
- Spengler O., *Zmierzch Zachodu*, Warszawa 2001.
- Stapel W., *Rasa*, [w:] *Rewolucja konserwatywna w Niemczech 1918–1933*, red. W. Kunicki, Poznań 1999.
- Sternhell Z., *Fascist Ideology*, [w:] *Fascism. A Reader's Guide*, red. W. Laqueur, Cambridge 1991.
- Sternhell Z., *Nascita dell'ideologia fascista*, Milano 2002.
- Sternhell Z., *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Bruxelles 2000.
- Unold J., *Das Deutschtum in Chile*, München 1900.
- Valois G., *Le cheval de Troie. Réflexions sur la philosophie et sur la conduite de la guerre*, [w:] G. Valois, *Histoire et Philosophie sociale*, Paris 1924.
- Vaugeois H., *Notre antisémitisme*, „Revue d'Action française” 15 sierpnia 1900.
- Vaussard M., *De Pétrarque à Mussolini. Evolution du sentiment nationaliste italien*, Paris 1961.
- Velitutti S., *Origini e presupposti culturali del nazionalismo in Italia*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Bologna 1983.
- Weber E., *L'Action française*, Paris 1985.
- Weigelt K., *Heimat — der Ort personaler Identitätsfindung und sozio-politischer Orientierung*, [w:] *Heimat und Nation. Zur Geschichte und Identität der Deutschen*, red. K. Weigelt, Mainz 1984.
- Weiss J., *Conservatism in Europe 1770–1945*, London 1977.
- Wielomski A., *Charles Maurras wobec protestantyzmu*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów*, red. B. Grott, Kraków 2010.
- Wielomski A., *Francuski Front Narodowy a kwestia religijna*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów*, red. B. Grott, Kraków 2010.
- Ziętek-Wielomska M., *Idea Neuordnung jako źródło niemieckich koncepcji zjednoczenia Europy*, [w:] *Od Christianitas do Unii Europejskiej. Historia idei zjednoczenia Europy*, red. Ł. Święcicki, A. Wielomski, Warszawa 2015.

DIALECTICS “WE”–“ALIENS” IN RIGHT-WING POLITICAL PHILOSOPHY
(1789–1945). PART II

Summary

The aim of the author of this text is to polemicize with the stereotype according to which nationalism is a synonym of the “extreme right.” For this purpose the method of historical exemplification was used. In Part II we discuss examples of nationalisms in various European states between the years 1890 and 1945: France, Germany, Spain, Portugal and Italy. This is the epoch when nationalism denies its initial close relationship with the political and revolutionary left. Now it is in close relations with the right. During the Boulanger and Dreyfus affaires in France, the nationalists are on the political right. Their ideology is not only right-wing but also anti-Semitic. Sometimes openly racist (Maurice Barrès). In general, however, French and Italian nationalists preach “state nationalism,” similar to the classic doctrine of *raison d'état*. In Spain and Portugal the right is strictly Catholic. This is the imperial right. We have here the dream of restoration of the Spanish *Siglo de Oro*. This project is antithetic to nationalism because it is universalist and supranational. It is different in Germany, where at the turn of the 19th and 20th centuries the whole right is lit up by the vision of conquests, German empire, struggle of races. First, the Protestant, then also the German Catholic right is chauvinistic, racist and anti-Semitic. The article ends with reflections upon the relations between political right and the idea of nationalism.

Keywords: nationalism, chauvinism, racism, right wing, left wing.

Adam Wielomski
a.wielomski@uksw.edu.pl